

הערות לספר תולדות אדם תולדות הגאון ר' זלמן מווילנא זצ"ל

1234567

אוצר החכמה

(הדפים לפי מהדורת ווארשא, דפוס צילום א"י תשל"ב)

1234567

לפני כחמשים שנה בא לידי ספר תולדות אדם דפוס ראשון
(דיהרנפורט תקס"א) שקנהו אמה"ג זצ"ל מעזבון המנוח ר' שלמה
כ"רובי ז"ל, והיה מקוטע וחסר בתחלתו ובסופו. ומצא חן בעיני
וכתבתי בשוליו הערות רבות. ושוב קניתי בא"י בשנת התשל"ז
מהדורה חדשה, וכמדומה שיש שינויים הרבה בינה ובין המהדורה
הראשונה. וסדרתי הכל מחדש לפי המהדורה האחרונה בס"ד. (ויש
חלק מהערות אלה שהובאו למעלה בסוף מאמר ג' מדרכי העיון,
ונכפלו כאן בשינוי קל ובתוספת).

1234567

דף ו' ע"א בד"ה הערה הנה הסופרים כתבו
על חכם אחד וכו'. נ"ב: אפלטון.

בהקדמת המחבר הנה "אליפז" יפיק
תבונה. נ"ב: ט"ס וצ"ל אליהוא
בן ברכאל הבוזי.

דף ח' ע"א בד"ה הנה אלה הגבורים וכו'
שכבר "ניצוד" ברשת היצר. כצ"ל.

בסוף ההקדמה ואין ברוחו רמיה. כצ"ל.

פ"ב דף י' ע"א בד"ה ובהשקפה וכו' רצה
להוכיח ששיטת הר"ן. נ"ב: בפ"ח
דיומא (דף ג' ע"א מדפי הרי"ף).

פ"א דף ד' ע"א בד"ה בעת ההיא וכו' וירא
ילד קטן שוכב בעריסה וספר בין
אצילי ידיו ויחר אף הרב ויאמר וכו' בזיון
הוא לספרי קדש לשימם כלי שחוק אצל
הילדים. נ"ב: עיין עוד יוסף חי הלכות
(פרשת חיי שרה סוף אות ט"ז) שיש נוהגים
להניח תהלים תחת ראשו של תינוק השוכב
בעריסה, וטועים הם, כי תחת מראשותיו
כנגד ראשו אסור בכל גוונא. ע"ש. משמע
שלצדו מותר ואין בזה קפידא.

בד"ה כאשר שמע וכו' מוכרחים אנו לומר
דעשרה ימים שבין ר"ה ליום
הכפורים פירשו מתחלת ר"ה עד סוף
יוה"כ. נ"ב: והרמב"ם נזהר בזה בחיבורו
הנפלא (פ"ב מהלכות תפלה הלכה י"ח).
ע"ש. ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. (וע"ע
שם בפ"י הלכה י"ג).

דף ה' ע"ב בד"ה חקור נא והפלא גם
החקור הקדמון הידוע כתב וכו'. נ"ב:
הוא אפלטון.

דף י"א ע"א בד"ה ענה אחד מהם וכו'
ששמעתי מחכם אחד רב מובהק וגדול

הדור. נ"ב: הוא הגאון ר' אברהם יצחקי ז"ל, הובא בברכי יוסף אה"ע (סי' ל"א סק"ז). ומה שכתב בהגהות מהר"ץ חיות ליבמות (דף נ"ט ע"א) פירוש זה בשם הגר"ז מווילנא, זכרוננו הטעהו במחכ"ת, כי ראה כן בספר תולדות אדם וחשב שהם דברי הגר"ז מווילנא. ומה שהעיר הברכ"י שם על פירוש זה, י"ל ע"ד. ובפרט מ"ש דהול"ל וישיא לו יהודע וגו', יש לנו חבר בתורה ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים. וע"ע רש"י כתובות (דף י"ז ע"ב) בד"ה איעסק לבריה לישא לו אשה (ולא כתב להשיא לו אשה). ועיין בספר מבחר כתבים לר' מתתיה שטראשון (עמוד קפח) ומ"ש בס"ד באריכות במבוא לספר לא תשיך (עמודים 24-29). ע"ש.

ע"ב בד"ה וכבר אמר חכם אחד כי הסימן המובהק לקנין אהבת התורה והחכמה וכו'. נ"ב: הם דברי החכם רנה"ו במכתב רחובות (כן משמע בספר מבחר כתבים לר' מתתיה שטראשון ז"ל ריש עמוד קפח. ויתכן שהציון שם לדף י"א ע"ב הוא לפי דפוס ראשון של תולדות אדם, ואינו מצוי אצלי כעת).

פ"ג דף י"ב ע"ב בד"ה טרם וכו' הרב מו"ה יעב"ץ וזה לשונו. נ"ב: בספר מגדל עז ברכת גבעון תעלה ב' (בהוצאת אשכול דף ט"ז ע"ד).

בא"ד ובנו החסיד בעל ווי העמודים. נ"ב: עכ"ל הגאון יעב"ץ, ומכאן ואילך הם דברי המחבר.

דף י"ג ע"א בד"ה אבל החכם עיניו בראשו. נ"ב: כאן חזר להעתיק לשון היעב"ץ במגדל עז שם (דף ט"ז סוע"ד). ע"ש. וראיתי בספר שמחת הנפש להרה"ג ר' אלחנן קירבהן חתנו של הרב קב הישר זצ"ל הנד"מ מתורגם מאידיש (ירושלים התש"ס, שער רביעי פי"ד עמוד קי"א) שכתב: "ראש לכל צריכים ללמוד עם תשב"ר עשרים וארבע (תנ"ך) מראש ועד סוף עם הדקדוק וכו'. וכל הלומד גמרא ותוס' ופוסקים מבלי לדעת פסוק ודקדוק דומה לאותו רב החובל הפורש בים הגדול, כאן נתקל באבן – במלה קשה שאינו יודע פירושה, כאן פוגע הוא בהר – בתפלה ובמחזור כלום לא יבין ונשאר לעמוד. וכן בכל מקום דאיתא ברש"י מענין דקדוק הוא נעצר ונאלם. וכך עוברים ימים ושנים, וכשמגיעים לשנים המאוחרות ממש תולשים שערות ראשם מרוב צער". עכ"ל. ע"ש באורך. וזכור לטוב מו"ר ועט"ר הרה"ג ר' יצחק בוחניץ זצ"ל שלמד אתנו חומש כולו עם פירש"י על הסדר ביום ששי בשבוע (וזה נמשך כמה שנים), ולא דילגנו אף דיבור בין בדקדוק בין בציורי מלאכת המשכן וכו'. והיום בתלמודי תורה חרדיים מדלגים כל דיבור רש"י בחומש שיש בו ריח דקדוק. ודיברתי על זה הרבה בת"ת איש מצליח שלנו, ואשרי המדבר על און שומעת.

בא"ד וכל זה ילמוד בימי הילדות וכו'. נ"ב: וכן עשה אמה"ג זצ"ל לבניו שיחיו. שלימד אותנו כללי הקריאה

והדקדוק העיקריים עוד לפני שהתחלנו חומש (תנועה גדולה ותנועה קטנה, שוא נע ושווא נח, דגש חזק ודגש קל, בג"ד כפ"ת אחר אהו"י רפה וכו').

בד"ה ואם ככה וכו' עד כאן תמצית דברי הרב החכם מוה' יעב"ץ. נ"ב: בספר מגדל עז הנ"ל (דף ט"ז ע"ד ואילך) בתוספת העתקת דברי השל"ה ושפתי ישנים.

דף י"ד ע"א בד"ה והנה חלילה וכו' כתב רבינו עטרת תפארת החכמים רמב"ם באחד מספריו היקרים. נ"ב: באגרת תימן.

פ"ד דף ט"ז ע"א בד"ה עיני ראו ולא זר וכו' וקרא מלת עוף בחולם והיא כתובה במלאפום (בשורוק). נ"ב: וכיו"ב ושללם לבוז בחולם מלשון ביזה, ובשורוק מלשון בזיון. וכן לו בשורוק לו בחולם. וכן ערום בשורוק פי' פקח וערמומי, ובחולם פי' מבלי לבוש. ובחול"ל לא נהגו להבחין בין חולם לשורוק. ומצאתי להם סמך בספר דקדוק ישן נושן לר' דוד בר"ש בן יחיא (חסר פתח השער, וכמדומה הוא ספר לשון למודים, דפוס קושטא רס"ו) פרק חמישי וז"ל: והנה בכל מערב ארץ ישמעאל אינם מבדילים המבטא בין החולם והשורוק ולא בין החיריק והצירי, עד שהסופרים הבלתי בקיאים בניקוד הם מחליפים אלה התנועות כל אחת בחבירתה בספריהם, וזה יורה על שבראשונה היו תנועותיהם קרובות במבטא [ולכן] נשתבשו בהן. ע"כ. ומצינו בתנ"ך

נון בנו יהושע בנו (דה"א ז' כ"ז) בחולם, ובכ"מ יהושע בן נון בשורוק. וע"ע להרד"ק בשרשים (שרש חנה) שכתב והשורק והחולם אחדים. ע"ש. ואכמ"ל.

דף י"ז ע"א בד"ה ענה רבי זלמן וכו' בראשית ירא שבת. נ"ב: ועוד יש לרמוז בא"י מקדש השבת ר"ת באימה.

ע"ב בד"ה וזכור אני וכו' אבל התרגום פירש על עומק פשוטו של מקרא.

נ"ב: וז"ל התרגום "ויהי ה' לכון נכסי סנאה ובזת מעיקא". והביאו רד"ק, וכתב ונכון הוא. ע"ש. ולענ"ד טעם רש"י שלא פירש כן מבואר, שלא יתכן לפרש "ומים לחץ" מימיו של האויב הלוחץ, דא"כ הול"ל ומימי הלוחץ, או ומימי לחץ (מלרע), ובכתוב לחץ מלעיל, ועל כרחך שם דבר הוא. וכיו"ב במלכים א' (כ"ב כ"ז) ובה"ב (י"ח כ"ו) והאכילוהו לחם לחץ ומים לחץ עד בואי (שובי) בשלום. ובמשנה סנהדרין (דף פ"א ע"ב) ההורג נפש שלא בעדים וכו' ומאכילין אותו לחם צר ומים לחץ. והוא להדיא כפירש"י בישעיה. וצ"ל שיונתן בן עוזיאל היה קורא ומים לחץ מלרע (ועדיין צריכים להדחק במלת ומים, שפירושה כמו "ומימי" בסמיכות). וכיו"ב בתרגום משלי (כ"ג ז') כי כמו שער בנפשו וגו', שתרגם מטול דאיך תרעא רמא וכו'. ועל כרחך שקרא תיבת שער מלעיל בפתח פתח, ולפי הניקוד והטעמים היא מלרע. ויש עוד כמה דברים קשים בתרגום משלי. ואכמ"ל.

גם כאן לא יעידון בארעכון ר"ל לא יעברו בארצכם. ופשוט. ועיין בספר אמרי שמאי גינזבורג כרך חמישי (ירושלים תשמ"ב) על ספר ויקרא (עמוד קמב). וכעת אמ"א.

ע"ב בד"ה והנה הצדיק וכו' או אל המזוזה פירושו אם אל המזוזה. נ"ב: וכיו"ב פירש אמה"ג זצ"ל (בחדושי פסחים כ"י) פסוק כי סקול יסקל או ירה יירה, לפי דרשת חז"ל שבסקילה ובדחייה (עייין סנהדרין דף מ"ה סע"א). ותירץ בזה קושית התוס' פסחים (דף ו' ע"ב) בד"ה אבל בחד. ע"ש. ועיין בספר קרני רמים ח"א פרשת יתרו (י"ט י"ג) ופרשת משפטים (כ"א ו'). וכיו"ב בפסוק או איש אשר תעבור עליו (במדבר ה' ל') שפירושו אם איש, או לאיל תעשה מנחה (שם ט"ו ו') שפירושו אם לאיל, כפירש"י בשני המקומות.

דף י"ז ע"א בד"ה אמנם הענין וכו' לא אחודי עינין. נ"ב: עיין בערוך (ערוך חד ב') שכתב לא תעוננו, חדודי עינין, תרגום ירושלמי. ע"ש. ואולי תרגום ירושלמי לחוד ויונתן לחוד.

בד"ה הנה הוא אמת וכו' אח"כ מצאתי [כן] בס' מ"ס. נ"ב: הוא ספר מטפחת ספרים להגאון יעב"ץ (פ"ט אות צ'). וכ"כ רוו"ה בספר הבנת המקרא פרשת קדושים. ע"ש.

פ"ה דף כ' ע"א בד"ה ויען ר' זלמן וכו' ותוספתא מפורשת היא (פ"ב מסכת

דף י"ח ע"א בד"ה ולמען הראותך וכו' חסרון הבקיות בלימוד התרגומים. נ"ב: ועיין תרגום אונקלוס (בר"פ שמות) בפסוק ויוסף היה במצרים, שתירגם ויוסף "דהוה" במצרים. הוסיף אות ד' (דהוה) וסילק בזה שתי קושיות רש"י ע"פ פשוטו של מקרא. ומ"ש בשפתי חכמים שם ליישב ולהסביר דברי רש"י, אינו מספיק כלל כמו שיראה המעיין. וע"ע בשופטים (ט"ו ה') ועד כרם זית, שת"י ועד כרמיא ועד זיתא. ור"ל שתיבת "ועד" מושכת עצמה ואחר עמה. ויישב בזה קושית הגמ' בברכות (דף ל"ה סע"א) והא בהדיא כתיב ביה כרם, ומשני רב פפא כרם זית איקרי כרם סתמא לא איקרי. ע"ש. ועיין רד"ק בשופטים שם שהביא שני הפירושים.

בא"ד שגיאה אחת שיצאת מרב אחד וחכם מובהק בדורנו וכו'. נ"ב: לא ידענא מנו. ועיין מיני תרגימא (פרשת בחקותי) שהביא כן מספר קרבן נתנאל בסוף ספרו. ע"ש. ואמ"א. ובעיקר הקושיא כוונתו דלא יעידון משמע שלא תסור חרב מארצכם ח"ו, כמו בתרגום פרשת ויחי (בראשית מ"ט יו"ד) לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה. ולק"מ, כי יש הבדל גדול בין יעידון שאחריה מ"ס או אחריה ב"ת. ועיין להראב"ע (ריש פרשת נצבים) בד"ה לעברך וכו' והנה מלת עבר בחסרון ב"ת להפך, ופירש דבריו בספר אמונת חכמים (פ"ו) כי עובר ברית הוא הפך עובר בברית. ע"ש. וכן נלחם בו הוא הפך נלחם לו. קנא בו הפך קנא לו. עשה בו נקמה הפך עשה לו.

מדיך" ר"ל מדותיך. והם מדות הבריה
בשטח ועיגול והיקף וכו'.

בד"ה ואני שאלתי וכו' ענה ואמר לי
ירושלמי ערוך בחגיגה. נ"ב: קדמו
בזה הפר"ח בספר מים חיים כידוע. וכן
הרגיש בזה הגרי"פ בהגהותיו על הרמב"ם,
ולא ראה שכבר קדמו הפר"ח ז"ל בקוצר
מלין.

ע"ב בד"ה והצדיק וכו' וזה לשון
הירושלמי שילהי מעשרות. נ"ב:
ובנדרים (פ"ג ה"ב).
דף כ"א ע"א בא"ד והא נגעה. נ"ב: צ"ל
ננעה. וראיתי לחכם אחד שכתב שהוא
שיח הנענע הנקרא מנת"א (או מנטה), ולא
מין אילן כמ"ש כאן.

בא"ד יזהר אדם שלא יאמר אפילו דרך
חוכא ושחוק הקב"ה אמר לי כך.
נ"ב: עיין בהקדמת ספר דרכי משה
להרמ"א זו"ל: ואמרתי אראה דברי ספר
בית יוסף ואחריתו, כי אמר לי אלהים אל
תירא אותו ואת ביתו. ע"ש. וכן ויען ה' את
איוב מן הסערה (איוב ל"ח א', מ' ו', ועוד)
למ"ד איוב לא היה ולא נברא. וע"ע
בשמואל א' (כ"ד ה') הנה היום אשר אמר
ה' אליך הנה אנכי נותן את אויבך בידך,
ובאמת לא נאמר לו על שאול, כמ"ש
הרד"ק שם. ובשמואל ב' (ט"ז יו"ד) כי ה'
אמר לו קלל את דוד, ופירש הרד"ק כאילו
אמר לו קלל את דוד וכו' או שהעיר את
רוחו לבזות אותו. ע"ש. ובהשגות הראב"ד
(פ"ז מהלכות מטמאי משכב ומושב ה"ז)
אבל עשה אונן כאפרכסת ושמע דבר ה'
וכו' ברוך ה' אשר גילה סודו ליראיו. ע"ש.

פאה). נ"ב: צ"ל פ"ג דמסכת פאה (הלכה
י"ג). ועיין בספר חסידים (סי' ק') אם באה
מצוה לידך שלא בכוונה תשמח ותתן שבח
והודיה להקב"ה שְׁאֵנָה אותה לידך
לעשותה. ע"ש. ומקורו מהתוספתא הלזו.
בד"ה אבל האמת וכו' שמקור דין זה נובע
מספרי [זוטא]. כצ"ל.

ע"ב בד"ה והצדיק וכו' וזה לשון
הירושלמי שילהי מעשרות. נ"ב:
ובנדרים (פ"ג ה"ב).
דף כ"א ע"א בא"ד והא נגעה. נ"ב: צ"ל
ננעה. וראיתי לחכם אחד שכתב שהוא
שיח הנענע הנקרא מנת"א (או מנטה), ולא
מין אילן כמ"ש כאן.
בא"ד מה שאמר רשב"ג אין בריה נבראת
בריבוע מששת ימי בראשית היינו
בבריות. נ"ב: ושמעתי רמז בזה בשם
הרה"ג ר' מאיר ואעקנין זצ"ל רבה של
טבריא, במה שאומרים בסליחות "שדי
נשגבת בכל אשר פעלת", כי ידוע שהיקף
העיגול פי 3.14 מהקוטר (בערך) כמנין
שד"י. וזהו שדי נשגבת בכל אשר פעלת,
שכל הפעולות מששת ימי בראשית הם
בצורת עיגול, שהיא הצורה השלמה ביותר
ששוה מכל צד (וזה רמז ברוך שאמר והיה
העולם ר"ת בשוה. ואמר "נשגבת", כי כל
חכמי לב נלאו לדעת היקף העיגול ושטחו
רק בקירוב, וא"א לחשב אותו בדיוק בשום
אופן כידוע). וסיים "כי צדיק אתה וצדק

א"ת 1234567

רבינו מזכיר עוד שם אמורא אחד בחיבורו וכו'. נ"ב: וע"ע בהלכות יסודי התורה (פ"ד הי"ג) ובהלכות קידוש החדש (פ"ה ה"ג) שהזכיר את אביי ורבא, ובהלכות דעות (פ"ב ה"ד) והלכות תפלין (פ"ד הכ"ה) הזכיר את רב, ובהלכות אישות (פ"ח ה"ד) רבי חייא. ע"ש.

בד"ה ^{אוצר החכמה} פעם אחת וכו' הרב יעב"ץ הביא דבר נפלא בשם הרמב"ם. נ"ב: בספרו ברכת שמים כדלקמן. וע"ע בשו"ת שאלת יעב"ץ (ח"א סי' קל"ו). ועיין תפארת ישראל בסוף הקדמתו "מראה כהן" למסכת נגעים שכתב ששאל בילדותו את הגאון ר' עקיבא איגר מדוע אין טומאת נגעים נוהגת בזה"ז, והשיבו שגם הוא תמה על זה ואין לו תירוץ המתקבל על הדעת. ע"ש. ועיין בסמוך.

דף כ"ג ע"א בד"ה הנה האמת יורה דרכו שרבינו מיירי דוקא בזמן שהיו עדיין כהנים מיוחסין. נ"ב: וכן מפורש בדברי הרמב"ם (פ"ז מהלכות תרומות ה"ט) והמצורע הרי הוא כמי שטומאה יוצאה עליו מגופו "והוא שיטמא אותו כהן מיוחס". וכתב הרדב"ז בפירושו שם, שמזה הטעם אין טומאת נגעים נוהגת בזמן הזה, מפני שאין עתה בינינו כהן מיוחס. ע"ש. ודברי הרדב"ז אלו נעלמו מהגרע"א הנ"ל (אף שנדפסו כבר בימיו בספר יקר תפארת, איזמיר תקי"ז).

דף כ"ד ע"ב בד"ה ועתה דברי התוספות מאירים ושמחים וכו' ולעשות רגלים

ומקרא מלא בתורה (בראשית כ"ד נ"א) הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לכן אדוניך כאשר דבר ה'. והיכן דיבר? אלא שכך נראה רצונו של השי"ת, שזימנה לך על עין המים. וה"ה בסיפור החכם שלפנינו שערכוהו מן השמים מפני הקור והצינה. ודו"ק.

בד"ה ענה הצדיק ואמר הלא הוא כתוב (כצ"ל) בספר אהבה וכו'. נ"ב: וע"ע בהלכות מתנות עניים (פ"י ה"ח) שהזכיר את ר' חנניה בן תרדיון. ובהלכות תפלה (רפ"ב) הזכיר רבן גמליאל. ובהלכות סנהדרין (פכ"ד סוף ה"ד) שמעון בן שטח. ובהלכות מלכים (פ"א ה"ג) רבי עקיבא. וכן בהלכות יסודי התורה (פ"ה ה"ד) הזכיר את ר"ע. ובהלכות אישות (פ"ח ה"ד וה"ה) הזכיר את אונקלוס ורבי חייא וכן עזאי וכן זומא ור"ע ור"א בן חרסום ור"א בן עזריה. וכן שם (פט"ו ה"ג) הזכיר בן עזאי. ובהלכות נשיאות כפים (פ"ד ה"י) שמעון הצדיק. ובהלכות סנהדרין (פ"ד ה"ה) הלל הזקן. ובהלכות דעות (פ"ב ה"ד) והלכות איסורי ביאה (פרק כ' הי"ד) והלכות תרומות (פ"א ה"ה) והלכות אבל (פ"י ה"י) הזכיר את רבנו הקדוש. ובהלכות לולב (פ"ז הט"ו) הזכיר את ריב"ז. ולפלא מ"ש המחבר כי נמצא בחיבורו של רבנו שם "תנא אחד", ונעלמו ממנו כל המקומות הנ"ל. וע"ע בהלכות מכירה (פ"ג הט"ז) וזהו ששנינו נכסים שאין להם אחריות וכו'. והיא משנה בקידושין (דף כ"ו ע"א).

ע"ב בד"ה שוב הוסיף רבי זלמן וכו' כי

שקורא אחד עמו יש מקום לחשש שייקרא
הספר בין שניהם.

ע"ב בד"ה ועתה מה שכתב וכו' שבטעות
נשמטה האי בבא מהש"ע. נ"ב: ועיין
פתחי תשובה שם (ביו"ד סי' רכ"ח סק"ד).
דף כ"ו ע"א בד"ה בהשקפה וכו' כי יש
היתר (רמ"א יו"ד סי' רמ"ב סעיף י"ז).
צ"ל סעיף ט"ז.

ע"ב ואם בעסקי עוה"ז כל משכיל בוחר
לנפשו וכו' עד ונכנסים עצמנו במשעול
הכרמים ובמקום צר. נ"ב: הוא לשון הר"ן
שהשיב להריב"ש (סי' ש"ץ), והובא בב"י
א"ח הלכות מגלה (סי' תר"ץ).

פ"ז דף כ"ח ע"א בד"ה דבריו וכו' מפני
שיונקיהם (כצ"ל) מגודלים על ברכי
התנ"ך. נ"ב: כמדומה שהדברים לקוחים
מספר שבט יהודה (בן וירגא). ואמ"א.

בד"ה סיפר לי וכו' הלא תלמוד ערוך הוא.
נ"ב: וכ"כ בהדיא רבנו גרשום מאור
הגולה בתשובה (סי' ל"ז) והובא בשיטה
מקובצת (ב"מ דף ס"ד ע"ב) שאם מחמת
מלאכת הספרים נתעשנו ונתיישנו הו"ל
כמתות מחמת מלאכה וכו'. וכן פסק
בשו"ת יביע אומר ח"ב (ח"מ סי' ז') כדברי
הגר"ז מווילנא, ולא זכר מדברי רגמ"ה
הנ"ל. וצע"ק ממ"ש הרמ"א בח"מ (סי'
רצ"ב ס"ך) שיכולים ב"ד לכוף לאחד
להשאל ספריו ללמוד בהם ובלבד שישלמו

לשקרו כתב והדפיס וכו'. נ"ב: וכיו"ב נפל
ט"ס בתוס' גיטין (דף ל"ד ע"ב) בד"ה והוא
דאיתחזק וכו' וכה"ג מפרש, והגיה
מהרש"א שם דצ"ל ובה"ג.

דף כ"ה ע"א בד"ה הדבר יצא מפיו וכו'
ובטור ח"מ סי' רפ"ז. צ"ל סי' רס"ז.
ובש"ע שם (סעיף כ') פסק דבענין אחד
קורין. ע"ש.

בד"ה ועתה השלשה לאוין וכו' המה
גלויות לפניך. נ"ב: וצ"ע דאפילו
לא היה עובר על שלשה לאוין הנ"ל מי
הרשהו להשתמש בספר שלא מדעת בעליו.
ואפילו ספק הינוח לא יטול, וכ"ש ודאי
הינוח. ומה ענין זה לדברי הגמ' (בב"מ
כט:) וש"ע ח"מ (סי' רס"ז ס"כ) דאיירי
במצא ספרים וקורא בהם לאוורר אותם.
ואם סמך על הסברא דניח"ל לאיניש
למעבד מצוה בממוניה (עיין בש"ע א"ח
סי' י"ד ס"ד ובכה"ח שם אות ל"א. וכתבתי
שם בגליון דבזמננו שספרי דפוס מצויים,
וכ"ש סידורי תפלה ומחזורים וחומשים,
סתמא דמלתא לא קפדי אינשי. וניחא קו'
הפמ"ג. ע"ש), א"כ גם שאר האיסורים
ליתנהו, ובלבד שיזהר בספר שלא ייקרע.
ועוד דבגמ' איירי שקורא כל הפרשה ושונה
ומתרגם בע"פ דאדהכי והכי נקרע הספר,
אבל אם קורא כל פסוק שמו"ת מתוך
החומש אין בזה חשש (ואפשר שהגאון ר'
זלמן אזיל בשיטת רבו הגר"א שקורא כל
פרשה ופרשה פעמיים מקרא, ולא כמנהגנו
שקורין פסוק פסוק שמו"ת). רק מצד

בא"ד ובעל הזוהר בעצמו מודה לזה וכו' כד לא עבד תיובתא שלימתא. נ"ב: וכ"כ מהרח"ו בספר שערי קדושה (סוף ח"ב). ע"ש.

דף ל"ב ע"א בד"ה גם על המאמר הזה התפלא הגאון יעב"ץ במאד מאד. נ"ב: בספר מטפחת ספרים (פ"ד אות ל"ה). ומה שסיים כאן הלא הוא יסוד יסוד ופשט על זה, הלשון שם "הנה יסוד סוד ופשט על שקר ובנה על תהו", והמחבר תיקן הלשון מפני הכבוד וכתב: וז"ל, ע"כ. והתירוץ שהביא מהגאון ר' חיים מודעי ז"ל הובא בשמו בספר מרכבת המשנה על הרמב"ם (פ"ב מהלכות בית הבחירה, נדפס בשאלוניקי תקמ"ב), וכמו שהעיר בעיטור סופרים על המטפחת שם.

ע"ב בד"ה וגם זאת פליאה נשגבה וכו'. נ"ב: היא קושית היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ד אות קכ"ב).

בד"ה הן אמת שמצאנו פליאה וכו' שהדורש סובר שהשחיטה דוקא בכהן ולא בזר. נ"ב: וכן כתב בספר מאור עינים (שהיה בידי בהשאלה לפי שעה) חלק אמרי בינה סוף פ"ה (עמוד 118) בשם ידידיה האלכסנדרוני בספר מחיי משה ג' דף תקפ"א ובספר מן הקרבנות דף תש"ג. ע"ש.

דף ל"ג ע"א בד"ה אולם כל זאת וכו' שהדורש (כצ"ל) דרש פשטיה דקרא

לו מה שיתקלקלו הספרים (והוא משו"ת הרא"ש כלל צ"ג). ע"ש. ויש ליישב דהתם הכוונה שיכול להתנות כן.

ע"ב בד"ה הערה א"ה כן יאמרו המושלים פתשגן המשל וכו'. נ"ב: הועתק מספר "לישרים תהלה" לרמח"ל וצ"ל בתחלת הספר (ואולי העלים את שמו מפני הסערה שהיתה אז נגדו כידוע).

בד"ה בימים ההם וכו' ותאהבהו בלבה. 1234567 כצ"ל.

דף כ"ט ע"ב בד"ה פעם אחת וכו' בתשובת הריב"ש (סי' תמ"ח). נ"ב: צ"ל סי' תמ"ב.

פ"ח דף ל"א ע"א בד"ה הנה הגאון וכו' כל המוצא ש"ז. צ"ל כל המוציא.

בד"ה והנה רבים המתחכמים וכו'. נ"ב: כל קטע זה לקוח מספר הברית ח"א (מאמר ט"ז פ"ג) בשינוי לשון ובתוספת מליצות, כי ספר הברית נדפס בשנת תקנ"ז וספר תולדות אדם נדפס בשנת תקס"א (ובהקדמה חותם: התקס"א ליצירה ל"ג לספירה). וכן דרכו על פני כל ספרו להעתיק דברים מספרי רנה"ו ורמח"ל ומאור עינים ועוד.

ע"ב בד"ה אולם אחר הבחינה וכו' לך נא (כצ"ל) ראה קורא נעים אל מאמר המדע שכתבנו בענין האגדות. נ"ב: לקמן פיי"ג (דף נ' ע"ב).

וכו' משמע שהכהן שוחט דוקא. נ"ב: ולי מקרא מפורש בר"פ שמיני (ויקרא ט' ח') ויקרב אהרן אל המזבח וישחט את עגל החטאת אשר לו. ובדברי הימים ב' (כ"ט כ"ד) וישחטום הכהנים.

אוצר החכמה

בא"ד אמנם דברי הזוהר שהכהן אסור לשחוט וכו' הוא פלא והפלא. נ"ב: ולי נראה פשוט דלאו דוקא אסור, אלא שאינו נכון לפי מדתו מדת החסד. ומצינו אסור שאינו אלא מדת חסידות בעלמא, עיין בספר עין זוכר (מערכת האל"ף אות ק"ג). וע"ע בעצמות יוסף (רפ"ב דקידושין) גבי אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה וכו', שלדעת רש"י והרמב"ם אינו אלא דרך ארץ בעלמא. ע"ש. אבל הרש"ש בברכות (דף ל"א ע"ב) הוכיח מהגמ' שם דלכתחילה היו נוהגים שהכהן שוחט. ועוד קשה לדברי הזוה"ק מאי פריך בפסחים (דף ס"ד ע"ב) שחט ישראל וקיבל הכהן וכו' לא סגי דלאו ישראל, נימא דקמ"ל דמצוה לשחוט ישראל ולא כהן שמדתו מדת החסד. וע"ע ביומא (פ"ב מ"ג) הפייס השני מי שוחט מי זורק וכו' שלשה עשר כהנים זכו בו. ומ"ש הרע"ב שם (פ"ג מ"י) גבי בן קטין עשה י"ב דד לכיור וכו' שלא עשה דד לשוחט לפי שהשחיטה כשרה בזר, ר"ל ולכן גם כשהכהן שוחט אינה טעונה קידוש ידים ורגלים, כמבואר בפירש"י (יומא דף כ"ה ע"ב). וצ"ע. ובספר אישים ושיטות (מהדורת התשי"ב, עמוד 248) הביא מאגרות הרב קוק זצ"ל (אגרת קנ"ח) ששיבח מאד מנהג יהודי מרוקו שהשו"ב

בודק את הסכין ומוסרו לקצב שיודע רק חמש ההלכות שבשחיטה, והוא שוחט והשו"ב בודק את הריאה. וכתב שזהו נוטה יותר לרוח ישראל סבא, כי ת"ח איש רוחני שיהיה קבוע לעסוק בזביחת בעלי חיים ונטילת נשמתם אין זה מסכים עם רגשי הלב הצלולים, וראויה מלאכה זו להיעשות ע"י אנשים שלא הגיעו עדיין לעדינות ההרגשה. עכת"ד. וכתבתי בגליון שכן היה המנהג בזמן חכמי התלמוד (עיין בחולין דף ח' ע"ב ובש"ע יו"ד סי' י"ח סעיף י"ז) שהחכם הבדוק לחוד והטבח השוחט לחוד. ואפילו בשחיטת קדשים קי"ל דחד שוחט לכתחילה ומקבלה ואילך מצות כהונה. וכן בדין, שהרי הכהנים בחינת חסד הם. והרב קוק ז"ל עצמו כהן היה. ע"כ. וזה מסכים לדעת הזוהר דעדיף שלא יהא הכהן שוחט. ועפ"ה"א ניחא מ"ש בספר שבט יהודה (בן וירגא) עדות נציב רומאי בסוף ימי בית שני שהיה בזמן קרבן פסח, וכתב שהכהנים "בשעת אותה עבודה" היו לובשים אדום שלא יפול דם על הבגד. והו"ד בסידור היעב"ץ ח"ב (שערי רחמים שער הקרבן דף כ' סע"א) ובסדר הדורות (שנת ב' אלפים תתקל"ה). וע"ע להגר"ח פלאגי בספר מועד לכל חי (סי' ט"ז אות ל"ו). ע"ש. והעיר הגר"א נבנצל שליט"א בירחון אור תורה תשרי התשס"ה (עמוד מז) שמסמך זה מזויף הוא, כי ידוע שהכהנים לבשו בגדי לבן חוץ מכהן גדול בשאר ימות השנה, והוא מעילו העליון תכלת. ע"ש. ולפי האמור י"ל דדוקא הכהנים השוחטים קאמר, דכיון דשחיטה כשרה בזר, אין

קפידא גם לכהנים ללבוש בגדים אדומים
שלא יתלכלכו בדם, וע"ד שכתב רש"י
ביומא (דף כ"ה ע"ב) הנ"ל. ודו"ק.

ע"ב בד"ה ואף אם נאמר וכו' קראו בשם
דור הפלגה. נ"ב: נזכר בספר מאור
עינים חלק אמרי בינה (פרק נ"ז). וכעת
אמ"א.

בא"ד פלגש יוני ורומי פוליקס. נ"ב:
בדפוס ראשון פיליקס. ויש להוסיף
עוד: ש"ק בצרפתית SAC וקרן CORNE
ותאנים בצרפתית FIGUE (וכן באנגלית
FIG) מלשון הכתוב התאנה חנטה פגיה.
ועיין רש"י עירובין (דף מ"א ע"ב) בד"ה
והפליגה, ובגמרא שבת (דף ע"ז ע"ב) וע"ז
(דף כ"ד סע"ב). וע"ע במוסף הערוך (ערך
אברזין א') שכתב שנעתקה מלת אברזין
ללשון יוני ורומי ממלת אופיר. ובערך אלבן
כתב שרוב לשונות של בשמים נעתקו אל
לשונות נכרים נרד קציעה אהללות וכו', וכן
שמות מדות ושמות כלי ניגון. ע"ש. וכן
עולשין הינדיבי (פסחים דף ל"ט ע"א), כך
נקראים גם בצרפתית בימינו.

בד"ה ועל האנשים הגדולים וכו' כל אחד
אומר אנכי הרואה בספר הזוהר ולי
נפתחו שערי הקבלה וכו'. נ"ב: הוא לשון
הנוב"י קמא (חיו"ד סי' צ"ג) בשינויים.
ע"ש.

פ"ט דף ל"ה ע"ב בד"ה הנה רבי זלמן וכו'
ר' יעקב ששפורטש. כצ"ל.

דף ל"ו ע"א בד"ה סיפר לי איש אמונים
וכו' מענה אחת. צ"ל מענה אחד. וכן
בד"ה ויהי ממחרת וכו' המענה השני.
ובד"ה אף הוא וכו' עדיין לא שנית "עליו"
וכו' פירושי מענות "האחרים". כצ"ל (כי
חשבו אז שכל מלה שסופה ה"א לשון
נקבה. ואינו כן, אלא אם סופה קמץ ה"א,
כמו מנורה, תורה, וכדומה). ועיין בספר
"צחות" דפוס ברלין תקכ"ח ופיורדא
תקפ"ז שהדפיסו שם שיר מנוקד להראב"ע,
ובין הדברים כתב: **קָרַב תִּלְמִיד הַנָּה / לְכָל**
תִּשְׁאֵל מַעֲנָה / וְתִהְיֶינָה עֵינַי / לְבִבְךָ
נִפְקָחוֹת. ושיבוש גורר שיבוש וצ"ל הַנָּה,
מַעֲנָה שהוא חרוז עם עֵינַי. וכן הוא בדפוס
ויניציא הקדמון (משנת ש"ו).

דף ל"ז ע"א בד"ה מעיד אני עלי וכו'
סימנים עליהם בשם רבי זלמן. נ"ב:
והם ממהר"ם שיף בדרושים נחמדים
שבסוף מסכת חולין בד"ה בחשבון של
קבין וכו' בשם הבחיי (עיין רבנו בחיי
בפרשת בשלח ט"ז ל"ו). ובהגהות לשו"ת
הרמ"ע הנד"מ (סימן יו"ד) כתב סימן
יגוד"ו על נפש צדיק: החומר (הכור) י'
איפות, האיפה ג' סאין הסאה ו' קבין וכו'.
ע"ש. ומ"ש שהאיסר שמונה פרוטות נרמז
בתיבת ישנים ע"פ הרמב"ם שדי לאדם
לישן שמנה שעות, יש להוסיף שלפעמים
יזלו האיסרים ויש בהם רק שש פרוטות,
כמבואר בקידושין (דף י"ב ע"א), וגם זה
נרמז בתיבת "ישנים", שאין לישן פחות
משש שעות ולא יותר על שמנה שעות,
כמ"ש הבא"ח שנה ראשונה (פרשת וישלח

אות א'). ולכן כתיב ישנים בלשון רבים, לפעמים שש ולפעמים שמנה.

דף ל"ח ע"א בד"ה וכתבו גדולי האחרונים וכו' ולולי שהיה חיבורו של רבינו הרמב"ם יקר וחביב בעיניו וכו'. נ"ב: וראיה גדולה לזה ממה שכתב בהשגות (פ"ג מהלכות אישות הלכה כ') "ופירוש משובש ששמע בתינח בקדיש בכספא הוא שהטעהו בזה, ועם כל זה לא היה לו לטעות" וכו'. ע"כ. והפירוש הנ"ל הוא פירוש רבותיו של רש"י כמבואר בפירוש"י גיטין (דף ל"ג ע"א), ועיין רשב"ם ב"ב (דף מ"ח ע"ב) בד"ה ואית דמפרש וכו', ובכל זאת כתב הראב"ד שלא היה לו להרמב"ם לטעות בדבר כזה.

אורח 1234567

בד"ה ומי חכם ויבן זאת וכו' נראה שתיקתו כהודאה מקוימת לדברי רבינו הרמב"ם. נ"ב: וכן משמע מדברי הרשב"א בתשובה שהובאה בכסף משנה (פ"י ה"ו מהלכות רוצח). ע"ש.

פ"י דף מ' ע"ב בד"ה על דרך משל לא תגנוב כולל איסור גניבה ממש וכו'. נ"ב: עיין לקמן בח"ב בקונטרס אחרון (דף כ"ו ע"א) שכתב בשם הגר"ז דלא תגנוב הוא אזהרה לגנוב נפשות ולא תגנובו אזהרה לגנוב ממון. ועמ"ש בגליון שם.

דף מ"א ע"ב בד"ה עתה נדעה וכו' וכבר התאונן על זה החכם הגדול והחסיד בעל גדולי תרומה. נ"ב: בספרו בינה לעתים (דרוש ס"ד).

בד"ה אמרתי לו וכו' מעולם לא ידע ולא שמע שיברכו ברכה אחרונה. נ"ב: ועיין טורי זהב א"ח (סי' רי"ג סק"א) דהאידינא שמזלזלים מאד בברכה אחרונה יש לברך בקול רם ברכה אחרונה ויצאו האחרים על ידו כדעת הרשב"א. ע"ש.

דף מ"ג ע"א בד"ה סיפר לי וכו' בתאר "אחד". נ"ב: המרכאות טעות.

פ"א דף מ"ד ע"א בד"ה סיפר לי ר' יעקב כהנא וכו' משנה מפורשת היא בודקין על הכסות ואין בודקין על המאכל וכו'. נ"ב: אין זו משנה אלא מימרא דרב יהודה בב"ב (דף ט' ע"א) ותניא כוותיה. ע"ש.

בד"ה ועתה הסכת וכו' אמר ר"י ריב"ל דרש נוטריקון לעמל ללמוד על מנת לעשות. נ"ב: לא ידענא מאי אמר ר"י ריב"ל דרש. ומהרש"א בחידושי אגדות בסנהדרין (דף צ"ט ע"ב) רמז מפי השמועה לעמ"ל ר"ת ללמוד על מנת ללמד. ע"ש.

ע"ב בד"ה סיפר לי וכו' ומפני שקרא לשי"ן ימנית כמו סמ"ך או תי"ו רפויה. נ"ב: ראיתי כתוב שקצת מבני ליטא כך מבטאים. ועד היום הרב יששכר מאיר (שליט"א) ראש ישיבת הנגב מבטא כך, כמו בני אפרים (בשופטים י"ב ו') אמור נא שבולת ויאמר סבולת. וע"ע למרן החיד"א בשו"ר ברכה א"ח (סי' קכ"ז) דבגלילות שקורין שי"ן סי"ן יש ליזהר שלא לומר

הגדולה היוצאת לנו מלימוד הזה. נ"ב: לפי פשוטו באו להודיע לנו שלא יתגאה האדם בנצחו את היצירה, כי לולא עזרתו של הקב"ה אינו יכול לו, ומקרא דתהלים לא משמע דאיירי ביצירה אלא באויב גשמי. וז"פ.

פ"ב דף מ"ז ע"א בד"ה ואיך לא יבוש וכו'. נ"ב: הוא לשון הגאון בעל חוות יאיר (בהשמטות לסי' קכ"ד. ובדפוסים חדשים הכניסו זה בפנים בין סוגריים מרובעים). ע"ש.

בד"ה וכתב עוד וכו' היכן כתוב המקרא אשרי יושבי ביתך שאתה אומר שלשה (צ"ל שלש) פעמים בכל יום. נ"ב: שכח פעם רביעית, במזמור למנצח על הגתית שלפני מנחה, ושם מקור הכתוב (בתהלים פ"ד ה'). ואולי בכוונה אמר לו כן, שלא יכיר מקומו מיד.

ע"ב בד"ה סיפר לי וכו' צוואה אחת שצוה חכם גדול את בניו. נ"ב: הוא הגאון ר' שמואל אבוהב ז"ל מח"ס דבר שמואל, בהקדמה, בקונטרס משמרת הקדש.

בא"ד שלג [בא] על הארץ. כצ"ל.

בא"ד נוטריקון ברד רוח גשם שלג. נ"ב: עדיפא הול"ל ברק רעם גשם שלג, שכך סדרן בטבע. ודו"ק.

בד"ה ורבי זלמן וכו' אינו מצלצל באזני יפה. נ"ב: כוונתו דא"כ הול"ל לבית אלקים נהלך בברג"ש, ולא בבית אלקים

בתפלה שאתה בסגול, דנראה כאומר שה אתה, ועובד למזל טלה ח"ו. ע"ש. ושמעתי מר' אברהם מאיר גלאנצר הי"ו מבלגיה (ביום אדר"ח אייר התשס"ה) שגם רש"י וחכמי צרפת היו מבטאים כך, ולכן כותבים עד היום בגיטין עיר פאריש בשי"ן במקום פאריס PARIS וגם רש"י בלעזיו בכ"מ כותב האות ש' במקום האות S בצרפתית. וכן בכ"י רש"י ישעיה (מ"ב יו"ד) כותב וינישי"א במקום ויניצא. ובכ"י איטלקי כתוב ויניזא, כי היו מבטאים הוי"ן כמו סמ"ך. ושאלתיו למה לא כתב רש"י בפשיטות באות ס'. והשיב שאולי היו מבטאים הסמ"ך כעין צד"י אשכנזית ת"ס או תצ. עכ"ד. והכל פלא בעיני. ושור"ר להרד"ק בשופטים (י"ב ו') שכתב "כמו אנשי צרפת שאינם מבינים לקרוא השי"ן וקוראין אותה כמו תי"ו רפה". ע"ש. ויש מבני ג'רבא שקורין כן עד היום ומחליפין שי"ן בסי"ן וסי"ן בשי"ן. ופייטן אחד מהם קרא שיר לאשר מזרחי נ"ע "יה חביבי חון על הנשקפה" ואמר על הנסקפה, ונראה כאומר חון על הנס-קפה שלא יצטנן....

דף מ"ה ע"א בד"ה ולא יכול האיש להתאפק וכו' כי אם [עד] שירצה את חבירו. נ"ב: כן כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ט) שאפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים, צריך לפייסו ולפגוע בו עד שימחול לו. ע"ש.

בד"ה הנה יש להתבונן וכו' (ע"ב) אין אנחנו יודעים עדיין התועלת

נהלך ברגש (ועיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תכ"ג). וכיו"ב העיר הראב"ע בפרשת חיי שרה (כ"ד א') על המדרש בת היתה לן לאברהם אבינו ובכל שמה (ועיין בספר אמונת חכמים פ"ו).

בא"ד ענה הצדיק הנח לאלו בעלי הגימטריאות וכו' עד (דף מ"ח ע"א) שמעורבים בחרצנים וזגים ושמרים. נ"ב: זה לקוח מספר אילים להחכם יש"ר מקנדיא (דפוס ראשון עמוד סג). ושמעתי ממו"ר הרה"ג ר' יצחק בוחניך זצ"ל בשם הרה"ג ר' שמואל טייב זצ"ל (מח"ס עפעפי שחר עה"ת ועוד) שהיה צוחק על איזה חכמים שעושים גימטריאות דחוקות עם הכולל והתיבות והאותיות וכו', ואמר שאם החשבון עדיין אינו מתאים משלימים בנרות של בית הכנסת.... [וע"ע בשו"ת חות יאיר סימן ר"י שכתב שהמובחרים בגימטריאות הם אותן המכוונים בלי דוחק וצורך חשבון המספר קטן ועם הכולל והמלה או עם האותיות וכו' או שנצרך לצרף שני מיני רמזים ר"ת וס"ת וכו' לבלות בהם הזמן אסור, כי ודאי אחר החיפוש יראה וימצא אלפים ורבבות, והיא מלאכה ואינה חכמה וכו'. ע"ש].

פי"ג דף מ"ט ע"ב בד"ה סוף דבר וכו' ועם כל זה שמו אותם לזכר ולציון. נ"ב: וכן איתא במדרש רבה פרשת נשא (פי"ד אות ד') שאין אדם מורה כראוי מדברי תורה לפי שהיא סתומה וכולן סימנים, שנאמר ולמדה את בני ישראל

שימה בפיהם, סימנים בפיהם. ע"ש. ועיין בהקדמת המלבי"ם לפי' התורה והמצוה על ספר ויקרא מה שכתב בזה.

דף נ' ע"ב בד"ה והנה כל מה שכתבנו וכו' רבינו הגדול הרמב"ם "הזוקף כפי האפשר את כפיפתנו". נ"ב: כמדומה תואר זה על הרמב"ם לקוח מספר מאור עינים לר' עזריה מן האדומים. וגם עצם הרעיון שדברי הזוהר הם דרך הפלגה להחריד ולאיים וכו', כ"כ בספר מאור עינים מהדורא קמא, ונמצא בדפוס חדש בהקדמת המו"ל עמוד 5 (וכעת אמ"א). וזה נ"ל כוונת הגמ' בברכות (דף י"ד ע"א) "אמר ליה בְּמָה אמרת? אמר ליה לא, אסור קאמינא", ר"ל ומה שאמרתי במה רק להחריד ולאיים.

דף נ"א ע"ב בד"ה אמנם המשלים וכו' מושכלות עמוקות קשי הציור. כצ"ל.

פי"ד דף נ"ב ע"ב בד"ה והנה חכם אחד מבני עמנו אשר בפועל היה ירא ה' כאשר העיד עליו החכם יעב"ץ וכו'. נ"ב: כוונתו על ר' עזריה מן האדומים. והעיד עליו היעב"ץ בספר מטפחת ספרים (פ"ט אות ס"ח, בדפוס"ח עמוד קכח) שלא נתכוין ח"ו למרוד בה' וכו', אדרבה נראה שהיה ירא ה' בפועל, רק בשפתיו חטא וכו'. ע"ש.

בא"ד וכבר גדול בדורו צעק עליו. נ"ב: מהר"ל מפראג בספר באר הגולה.

בא"ד מה שכתב בענין זה חכם אחד קדמון. נ"ב: ר' ידעיה הפניני הבדרשי

באגרת ההתנצלות (בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תי"ח).

דף נ"ג ע"א בד"ה והחלק השני הנמנע אשר נבין מניעתו אף בחק השם יתעלה וכו'. נ"ב: ובזה תמצא תשובה למינים הטוענים אם הקב"ה כל יכול, האם יכול לברוא אבן שאינו יכול להרימה? והתשובה היא שאינו יכול, כי הוא יתברך משולל החסרונות, ואין אבן או הר או כוכב ענק בעולם שאינו יכול להרימו ולפוצצו על נקלה (כך השבתי לחייל אחד חילוני ששאלני בנסיעה ברכבת בשנת התשל"ב בערך. והוא ע"פ תשובת הרשב"א הנ"ל. ושוב מצאתי רעיון זה בספרי חב"ד, כמדומה בשם הצמח צדק מליבאוויטש).

דף נ"ו ע"א בד"ה ומה יפה וכו' ולדעתי מלת נצחוני פי' לשון קיום והתמדה. נ"ב: פירוש זה הובא בהגהות מהר"ץ חיות בבא מציעא (דף נ"ט ע"ב) בשם שמעתין. ע"ש. ומקור הדברים בספר ערוגת הבושם להרה"ג המדקדק ר' שמואל ארקוולטי ז"ל שחי בזמן התוי"ט (פי"ב דף ל"ב ע"א): "ובדברי רז"ל נצחוני בני, פרסמו היותי נצחי ובלתי משתנה, ושכן יהיה דברי אשר יצא מפי אחרי רבים להטות". עכ"ל בקוצר מלין. ודפח"ח. אולם הנכון הוא שדברי הגמ' כפשוטן, וכמבואר בפסחים (דף קי"ט ע"א) מדת בשר ודם מנצחין אותו ועצב, אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו'. ע"ש.

פמ"ז דף נ"ח ע"א בד"ה למען דעת כל עמי הארץ [כי] אנחנו שארית הפליטה וכו'. נ"ב: דיבור זה ודיבור שאחריו לקוחים מספר מאור עינים לר"ע מן האדומים (פרק נ"ה) בשינויים והשמטות (עיין בספר מבחר כתבים לר' מתתיה שטראשון, ריש עמוד קע בהערה).

בא"ד (ע"ב) יש לנו לשחר [אֶל אֶל] על שלום בני תבל כולם. כצ"ל מלה"כ באיוב (ח' ה').

ע"ב בד"ה ובמסכת יומא. נ"ב: (דף ס"ט ע"א). ושם איתא בעשרים וחמשה בטבת. והנכון כגירסת מגלת תענית: בעשרים ואחד בכסליו, כמ"ש בדק"ס ליומא ובתוספות חדשים על מגלת תענית. ע"ש. ובש"ס ויניציא ליתא תיבת בטבת, וכנראה נוספה ע"י מגיהים אחרונים בטעות.

בד"ה ועתה עמוד נא ידידי וכו' לא הורה מעולם לאחרים הלכה למעשה. נ"ב: מלבד הטעם שכתב כאן (ע"פ הירושלמי סוף פ"ב דנדה) אפשר עוד לפי שהיה רבו הגר"א ז"ל בחיים, ואפילו נתן לו רשות להורות לא מסתייעא מילתא, כדאיתא בכתובות (דף ס' ע"ב). ועיין תוס' שם בד"ה כי אפקירותא. ע"ש. ואולי מזה חוששים ראשי הישיבות האשכנזים להורות הלכה למעשה אף בדברים פשוטים ביותר, חוץ מיחידי סגולה. ואכמ"ל.

דף נ"ט ע"א בד"ה סיפור לי וכו' שכל בר

ישראל ראוי לו להיות שגורים על לשונו כל דיני פקוח נפש בכדי שידע לעת מצוא להתנהג בזריזות. נ"ב: וזה נ"ל כוונת הגמ' (בשבועות דף כ"ו ע"ב) בעא מיניה רבינא מרבא נשבע על ככר ומסתכן עליה מהו, וענה לו רבא:

אוצר החכמה

חלק שני

"מסתכן?? לישרי ליה מר", שחשב שהוא שואל הלכה למעשה בפיקוח נפש, שנשבע על ככר שלא לאוכלה ושוב נסתכן עליה ואין לו מה לאכול, ועל זה אמר לו בדחיפות לישרי ליה מר. ועיין רש"י שם.

נמרץ. ואבוהון דכולהו מרן החיד"א במחזיק ברכה א"ח (סי' קצ"ט סק"ד). ע"ש.

דף ד' ע"ב בד"ה וא"כ המקרא מפורש באר היטב וכו' אם אמיתך בחרב דוקא. נ"ב: כן ראיתי בשם החיד"א בספר אהבת דוד דרוש א' לשבת זכור (דף ח' ע"ב). ואמ"א.

דף ה' ע"ב בד"ה והצדיק היה אז עלם רך וכו' הלא תרגום מפורש סותר הכלל הזה. נ"ב: עיין יד מלאכי (כלל של"ו) שהקשה מהכתוב עצמו. ומיהו מהכתוב י"ל דקאי אעשירים ועניים דעלמא, אבל מהתרגום שתרגם עושה כלם "תרויהון" קשיא.

דף ז' ע"ב בד"ה אמנם האמת וכו' אולם מצד צריך אתה לרחק אותו. נ"ב: ולכן כתיב לרחק חסר ו', קרי ביה ועת לְרַחֵק מִחֶפֶק. והבן.

פ"ב דף י"ב ע"א בד"ה סיפר לי איש אמונים וכו' כתיב ידה ליתד תשלחנה וכו' וזה לשון התרגום של יונתן בן עוזיאל

בהסכמת הרה"ג ר' אברהם אבלי אבד"ק פאסוואהל. נ"ב: נזכר בספר חיי אדם (כלל כ"ד אות יו"ד) שחידש הלכה בליל ראש השנה, שאם אמר האל הקדוש אינו חוזר, לפי שאין מקדשין את החדש בלילה. ונחלקו עליו האחרונים. וכן נזכר עוד בנשמת אדם (כלל נ"ח אות ב') ובהגהות עוזו חיל על הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ה ה"ה) שרעיו הגאונים קראו לו בשם הנכבד "הרב מפאסוויל". וע"ע בפנים לקמן (דף כ' סע"ב).

בהקדמת המחבר (בסופה) אין שבחה של מטרוניתא להתברך מפי קרוביה. נ"ב: דברים רבה (פ"ג אות ו') אין שבחה של מטרונא בשעה שמתקלסת מקרובותיה.

פ"א דף ג' ע"ב בד"ה והבן הנחמד וכו'. נ"ב: הראיה שהביא של כת קודמין היא, עיין בספר מבחר כתבים לר' מתתיה שטראשון (עמוד מא) שכן העירו הרב תורת חיים וסדר הדורות ולוית חן. וכתב דלגירסת בה"ג ותר"י בברכות (דף מ"ח ע"א) אביי ורבא בר רב חנן לק"מ. וקדמו בזה מר אביו הרש"ש בברכות שם בקיצור

העלם דבר הנד"מ עם הערות חקור דבר להרב אליהו סעאדה הי"ו (סי' מ"ג) ובהגהתי שם.

^{אוצר החכמה}

דף כ"ב ע"א בד"ה הנה וכו' אולם שגיאה גדולה היא מאד. נ"ב: עיין פתחי תשובה יו"ד (סי' ס"ה סק"ב) בשם החת"ס (סי' ס"ט) שיישב דברי הכו"פ. ע"ש. ובספר גדולת יהונתן ראיתי שכתב דט"ס הוא בכו"פ וצ"ל בסה"ג (בספר הלכות גדולות) או בסה"נ, ר"ל בסדר הניקור בטור, ושם מבואר דניקור הגיד ישנו בבהמות זו"נ. עכ"ד (וכעת אמ"א). והכל דוחק.

דף כ"ד ע"ב בד"ה ואחר שהעיר וכו' היה מפרש שמאמרם על כי אין אלהי בקרבי וכו' כוונתם על עבודת כוכבים. נ"ב: כן פירש הרב מנחה כלולה שם בפרשת וילך.

בד"ה ויהי כאשר התגלגל הריב שלהם לפני חסיד שבכהונה בעל שער אפרים. נ"ב: עיין בשו"ת שער אפרים (סי' ס"ה). והראיה מהירושלמי הביאה כבר הרב השואל ר' יוסף אלמושנינו ז"ל בשו"ת עדות ביהוסף (ח"ב סי' ל"ב), והוא הוא הרב הדורש עצמו.

בד"ה ויען ר"ז וכו' מסכת סוכה פרק לולב וערבה. נ"ב: סוף הלכה ג'.

בד"ה הנה באנו וכו' רק דיבר לו בנחת ובלשון רכה. נ"ב: וע"ע בסנהדרין (דף ק"ז סע"א) דדריש ויהי דוד בא עד

וכו'. נ"ב: וכן פירש"י בנוזר (דף נ"ט ע"א). ועיין בגליון הש"ס שם. ומ"מ אין ללמוד משם רק שאסור להרוג בחרב, אבל לחתוך חוט או חבל בחרב הוא רק דמות איסור כדברי הגר"ז.

פ"ג דף י"ג ע"א בד"ה ולהיות שמדברי וכו' (ע"ב) ר' יעקב "בן חביב" רצה להתחיל בלשון הר"מ וכו'. נ"ב: צ"ל ר' יעקב "בעל הטורים" (ע"ש בב"י ותבין).

ע"ב בד"ה והצדיק התפלא וכו' (דף י"ד ^{אוצר החכמה} ע"א) ומה בה (פי' מה בכך) ולית רבי חוניא מיקל. נ"ב: פי' מקלל ומגדף למי שמעביר יוה"כ ממקומו וזמנו הקבוע. ולא כפירוש המחבר.

פ"ד דף י"ז ע"ב בד"ה ומה נעמו לי דברי חכם אחד וגדול בדור. נ"ב: הוא הרה"ג מוהר"ר אריה ליב ברעסלויא בשו"ת פני אריה סי' צ"ח (כתבי ר' מתתיה שטראשון עמוד קע בהערה).

פ"ה דף כ"א ע"א בד"ה וכתב מהרש"א וכו' והצדיק אמר וכו'. נ"ב: עיין בירחון אור תורה תשרי התשל"ו (סי' מ"ד) שהעיר בזה הרה"ג ר' אברהם הכהן זצ"ל רב שכונת תלפיות. וכתבתי שם בהגה שכן העיר מרן החיד"א בקונטרס העלם דבר (סי' מ"ג) והרב מצפה איתן בש"ס ווילנא. ע"ש. וקרוב לוודאי דמהרש"א לא עלה בזכרונו יאיר הגלעדי הנזכר בשופטים (יו"ד ג') וחשב על יאיר בן מנשה הנזכר בתורה בסוף פרשת מטות, ולזה כתב שלא מצינו שהיה שופט, ובן מנשה היה. ועיין בספר

הראש (ש"ב ט"ו ל"ב) שביקש לעבוד ע"ז. ולפ"ז סיפא דקרא אשר ישתחוה שם לאלהים הוא לשון אלהים אחרים, נגד הפשט ות"י שם. וכיו"ב מצינו להפך במדרש רבה (סוף פרשת ואתחנן) ושמעו אל ישראל אביכם, אמר להם אל ישראל אביכם הוא (ע"ש במתנות כהונה). ודורש אל בסגול כמו אל בצירי ועושה חול קדש. וגדולה מזו בסנהדרין (דף ס"ו רע"ב) דפסוק אלהים לא תקלל משמש קדש וחול כאחד. וע"ע בזוהר פרשת בלק (דף קצ"ד ע"א) ובמנחת שי פרשת וירא (כ' ג'). ע"ש. ושור' בספר גנזי שלום פרשת יתרו (דף מ"ט ע"א) שהרב המגיה ר' יצחק בוכבזה זצ"ל (אבילח"ם) הביא מחלוקת הרב עדות ביהוסף והרב שער אפרים. ושהחיד"א בספר אהבת דוד דרוש י"ב (דף נ"ה ע"ג) הסכים לדעת הרב שער אפרים. וסיים מהר"י בוכבזה לדעת החיד"א שדוקא שם קדש אין לדורשו חול, אבל חול יכול לדרשו קדש ולית לן בה. ע"ש. וע"ע בתרגום שה"ש (ב' ז') שדורש השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות, היינו בשם ה' צבאות. ע"ש. ועושהו קדש, אף דלפי הפשט חול הוא ודאי כמו באילות השדה. ועיין בספר שבירת לוחות האון להיעב"ץ (דף כ"א ע"ב) שהביא סייעתא לדורש הנ"ל מפסוק עיר קטנה וגו' ובא אליה מלך גדול וגו' (קהלת ט' י"ד) שדרשוהו רז"ל על יצה"ר, ובספר הזוהר פרשת אחרי מות (דף ס"ח ע"ב) פירשוהו על השי"ת. ע"ש (ולפי הנראה מהספר הוא מתלמיד היעב"ץ). ואינה ראייה כ"כ. ואכמ"ל.

דף כ"ה ע"א בד"ה הנה נפש היפה וכו' והדברים ערוכים ומפורשים בדברי רבינו הרמב"ם וכו' הלכות ממרים פ"ג דין כ"ג. צ"ל דין ב' ג'. וכבר הרגיש בזה הש"ך עצמו בנקודות הכסף שם (ובשו"ת יביע אומר ח"ח אה"ע סי' י"ב אות ו' כתב בשם הדגול מרבבה שהעיר על הש"ך. ולפלא שהם דברי הנקה"כ). וכ"כ במשנה למלך הלכות מלוה ולוה (פ"ה ה"ב) בד"ה עוד כתב ולענין הקראים וכו'. ע"ש. אולם בכסף משנה בהלכות ממרים (פ"ג ה"ג) ציין שוב לדברי רבנו בפיה"מ פ"ק דחולין, וכן בב"י (א"ח סי' שפ"ה). ע"ש. וצ"ל שגירסא אחרת היתה לו בפיה"מ. וצ"ע.

בד"ה וכו' תאמר אחי בלבבך וכו' ובמקום תיבת "ולא" צריך להיות "אלא" מחכמיהם. נ"ב: וכן היא הנוסחא בשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' קי"ז) תרי זימני. ע"ש. וכיו"ב בגמ' פסחים (דף פ"א ע"א) לא יסתור אלא יומו וכו', אימא לא יסתור "ולא" יומו. ע"ש.

דף כ"ו ע"א בד"ה כששמע וכו' לא תגנובו האמור בויקרא הוא אזהרה לגנוב ממון וכו' אבל לא תגנוב האמור בעשרת הדברות הוא אזהרה לגנוב נפשות. נ"ב: וכפירש"י בחומש פרשת יתרו ופרשת קדושים. וכן הוא בש"ע ח"מ (סי' שמ"ח ס"ב). וכן הגיה הגר"א בב"מ (דף ס"א ע"ב). וכן הוא בספר חסידים (סוף סימן מ"ד). ועיין בירושלמי סנהדרין (פ"ח ה"ג ופי"א ה"ב) ובפני משה שם. ע"ש. אבל בשאלות פרשת נח

(שאלתא ד') משמע דלא תגנוב קאי גם על ממון (ועיין שאלת שלום והעמק שאלה שם). וכ"כ הרא"ם פרשת משפטים (כ"א ו') עמ"ש רש"י און ששמעה על הר סיני לא תגנוב וכו' שכולל גם ממון. וכ"כ הראב"ע פרשת יתרו בפסוק לא תגנוב (בפירוש הארוך והקצר) שכולל הכל, גם נפש גם לב גם ממון. ע"ש. ובזה ניחא דברי הרמב"ם (בריש הלכות גניבה) שכתב כל הגונב ממון משה פרוטה ולמעלה עובר על לא תגנוב (ועיין בשינויי גוססאות שם). ע"ש. ונ"ל ראייה ברורה מהירושלמי ברכות (פ"א ה"ח) לא תגנוב (איפה רמוזה בק"ש) ואספת דגנך ולא דגנו של חבירך. ע"ש. ושור"ר שהביא ראייה זו הרב ניצוצי זוהר פרשת ויקרא (דף י"ב סע"א). וע"ע בזוהר קדושים (דף פ"ד ע"ב). וכ"כ המחבר לעיל בח"א (דף מ' סע"ב) דלא תגנוב כולל איסור גניבה ממש ואיסור גניבה על מנת למיקט וגניבת דעת הבריות. ע"ש. וכאן שכח דברי עצמו.

בד"ה סיפר לי וכו' (ע"ב) וישמח העלם הצדיק על הפירוש הלז בעל כל חמדת תבל. נ"ב: פה נשמטו כמה שורות מדפוס ראשון, ויפה עשו, כי הם שיבוש. אבל היה ראוי להציגן במסגרת. וז"ל: וכרגע נפל אור שמחת פניו. ויאמר לו החכם למה נפלו פניך, אולי מצאת עול בדברי? ויען העלם כן אדוני. הנה מלת

ילדה היא בלי מפיק ה"א ומלת אותה היא במפיק ה"א, ואם כדברך צריך להיות בהפך, על כן אין פשט המקרא כדברך, אבל אם קבלה היא נקבל. אשרי עין ראתה כל אלה. יה"ר שצאצאינו וכו' (כנדפס פה). ע"כ, וכתבתי שם בגליון: דברי החכם ההוא הם דברי רבותינו בעלי התוס' בספר דעת זקנים, הו"ד להחיד"א במדבר קדמות (מערכת אל"ף אות כ"ה). ע"ש. והערת הגר"ז אינה מוכרחת כלל, כי מצינו בכ"מ שמשמיט הכינוי כשמוכן מאליו. וכן כאן אשר ילדה [אותה] האשה ששמה אותה. וק"ל. ועיין סנהדרין (דף נ"ח ע"ב) שיוכבד היתה אחות קהת מאביו ולא מאמו. ע"ש. ועיין להרז"ה בספר המאור פרק יש נוחלין בד"ה והא דשלח רב אחא וכו' שבכמה מקומות מחסר הכתוב הכינויין, כמו [וחשקת בה] ולקחת לך לאשה [שהיה ראוי ולקחת אותה לך לאשה]. ע"ש. וכן ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם אשר ילדה [אותו] הגר המצרית שפחת שרה לאברהם. וכן ותצא דינה בת לאה אשר ילדה [אותה] לאה ליעקב. וע"ע רש"י יבמות (דף ח' ע"א) בד"ה ולקחה לו לאשה. ע"ש. ומה שתמה על מפיק אותה, י"ל שכך שמה במפיק. וכן המן בן "המדתא" כך שמו, ואין זו ה"א הידיעה. ולעומת זה מ"ש שצריך להיות ילדה במפיק הה"א, תמוה מאד. ואכמ"ל.

*

לפניו עגלון אחד ואמר: אני כהן, אם מותר לי לקחת גרושה? וצחקו כולם. והגר"ז

זכורני שראיתי סיפור על הגר"ז מווילנא (בספר שיחת חולין של ת"ח) שבא